

Лідія Прокопович

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ «ПРОСТІР» У ПОЕЗІЇ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА

Життя кожного письменника відбувається в певній часопросторовій площині. Її узагальнені і естетизовані виміри втілені в художньому слові автора, у його індивідуальній мовній картині світу. Епіцентр Маланюкової індивідуальної картини світу — *Україна*. У контекстах цю поетичну універсалью часто вербалізують номінації *земля, поле, степ*, які традиційно є компонентами лексико-семантичного поля «простір».

Художнє бачення української *землі, степу* у поезії Є. Маланюка «накладається на історичні сюжети античності» (Т. Салига). Поет послідовно називає Україну *Елладою*, однак означає цей античний онім етномаркованими епітетами *степова, скитська* тощо: *О моя Степова Елладо, ти й тепер антично ясна!* (Цит. за виданням: Маланюк Є. Поезії. — К., 1992. — С. 578); *Куди ж поділа, Степова Елладо, / Варязьку сталь і візантійську мідь?! (С. 140); Коли ж, коли знайдеш державну бронзу, / Проклятий край, Елладо Степова?! (С. 142); І виросте з міцного дуба Рим, / З міцного лона скитської Еллади! (С. 167)*. Наведені ілюстрації засвідчують контрастне сприймання й оцінювання образу України-Еллади — від інтимно-ліричного, високого (*моя Еллада, Еллада антично-ясна*) до інвективного (*проклятий край*). Цей світоглядно-оцінний парадокс Я. Неврлий пов'язує з патріотизмом і геніальністю поета: «Любити і ненавидіти Батьківщину дано геніям. Так немилосердно картати Україну міг лиш той, що був готовий за неї віддати своє життя. Той, для кого вона в кров і мускули вросла».

Земля у мовосвіті Є. Маланюка — це багатогранний символ, у якому загальні, універсальні значення набувають української конкретики. Зокрема, таку етномаркованість засвідчує метафоричне отождоження *земля — жінка (мати, прамати, наречена)*: *Тут жінка безсила — земля розміліла від спраги (С. 259); Тут безсилою жінкою, непритомно-прекрасна, / Розгорнулась опалом голим тілом земля (С. 311); О земле! Чорна мати мила! / До Тебе — знову. Знову — ниць (С. 111); Так пра-*

*матінка вічна розкрила/ Чорноземну укохану плоть (С. 53);
І земля-наречена в молочнім цвіту/ Яблунево-рожевих садів/
Мліє солодко в сонячно-яснім меду (С. 135).*

Номінація земля традиційно естетизується в епітетних та метафоричних контекстах: *І верталися знову до землі золотій/ Сапфірово-безмежним шляхом кораблі (С. 294); Дзвенів нещадно пожадливий день,/ Цілюючи ненастлим сонцем .. прекрасну, п'яну землю (С. 271); У вітах і стеблах — така напруга,/ Так пристрасно їх вітер напина./ Землі нагої, спраглої на плуга,/ Яриться темнолонна глибина (С. 181); необмеженим акордом/ Пливе землі барвистий хор (С. 237); Бує на розквітливих вишнях/ Солодке молоко землі (С. 105); Земля напнуласть готикою росту... (С. 167); Так стає древнім ликом земля/ Як створив її перший топограф (С. 230).* Позитивну настроєвість, високе звучання проілюстрованих метафоричних уживань номінації земля підтримують поетоніми *кораблі, сонце, акорд, готика, лик, епітети розквітлий, сапфірово-безмежний, темнолонний, древній, дієслова пливе, бує, цілує* тощо.

Мовообраз землі урізноманітнюють уведені до складу метафор соматизми *тіло, плоть, обличчя, лице, голова, груди, м'язи*. Зазвичай такі структури є багаточленними, їх поетичний зміст, оцінність прочитуються тільки за умови цілісного сприймання усієї метафорично-епітетної синтагми. Пор.: *Списи дощів на смерть протнуть/ Землі старої чорне тіло./ І заблукає сива муть/ В полях журлива і безкрила (С. 107); Боронить пазурями, зубами/ Землі покраяну плоть (С. 162); Я хочу в теплі/ Медом сонця й вином п'яніти./ Бачить мудре обличчя моєї землі (С. 50); І знову — сам. І знову кличу./ І відгуку — нема. Нема./ Землі прачорному обличчю/ Хилюсь і слухаю: німа (С. 111); Де дощ січе сумне лице землі (С. 571); Та на груди цієї землі покладає історія/ Із шляхів, племенами протоптаних, вічний хрест (С. 165); Тут вітри не страшні./ Тут земля гудзувата/ Напинається м'язами впертих горбів (С. 285).* Такі антропоморфізовані метафори «відзначаються суб'єктивністю вибору асоціацій, активізацією потенційних можливостей семантичного розвитку слова» (Н. В. Калинюк), динамізують семантику номінації земля як одиниці поетичного словника ХХ ст.

Традицію антропоморфізації образу земля продовжують дієслівні метафори, що відбивають особливості її конкретно-чуттєвого та психологічного сприйняття. Так, урочистого мажорного звучання надають контекстам сполуки іменника земля з дієсловами *будує, справляє (шлюб)*: *Христос гряде із сніжних піль/ Крижаний храм земля будує* (С. 111); *Ой, вийди в сад, що бджолами бринить,/ Поглянь — земля справляє з сонцем шлюби* (С. 175). Високу поетичну тональність цих слововживань підтримують іменники *Христос, храм, сад, сонце*.

Натомість тяжіння до негативної конотації виявляє номінація земля у сполуках із дієсловами *тремтить, заснула* та з метафоричним висловленням *пила піт і кров*: *Земля, дощами не помита,/ В останнім полум'ї тремтить* (С. 106); *Стара земля — замерла і не дише/ Лиш де-не-де торішній мертвий колос* (С. 144); *І пила піт і кров земля* (С. 213).

Звуковий образ землі у поезії Є. Маланюка створюють дієслівні характеристики *стугонить, дуднить, гуде*, об'єднані спільною аудіальною ознакою 'видавати довгі протяжні низькі звуки', пор.: *І стугонить моя земля* (С. 133); *Дуднить земля. Нещадно б'ють копита,/ І кінь Мазепи змучено хропить* (С. 168); *Земля гула і кликала буяти,/ Буяти бунтом в жадабі пожежі* (С. 211); *Ждали всі зеленого розмаю,/ Леготу плодючого тепла,/ Ти ж дихнув, смертельно-білий маю,/ І земля снігами загула* (С. 563). Водночас нульовий вияв звукової семантики засвідчують епітетна сполука *німа земля* та дієслівна метафора земля німіла: *Німа земля, що цвинтарем заснула* (С. 175); *І зі сходу на захід далеко летіли лелеки,/ І німіла дощами напита осіння земля* (С. 165).

Семантику просторового образу земля конкретизує номінація *поле*. Епітети до неї — і традиційні, засвоєні з народнописенної мови, і авторські, які ословлюють індивідуальні враження й оцінки Є. Маланюка: *Чорне поле. Глуха рівнина./ Вітер хижо свистить — душолюб* (С. 185); *Навколо лиш вітер та поле../ Те — Чорне: як ніч, як нещастя* (С. 187); *Тільки вітру остання хвиля/ Погасає на диких полях* (С. 238); *Примарою, як неміч, злою/ Неплodne поле затремтить* (С. 349). Образно-естетичну й експресивну модифікацію слів *поле, земля* здійснюють об'єднані семами 'небезпека',

‘стражданн’я’ іменники *нещастя, неміч, проказа, примара*.

Із характеристиками *чорне, дике, неплодне* семантично й аксіологічно контрастує епітет *веселе*: *А за стіною день і по веселім полю* —/ *Блакитним вітром даль — під гомоном висот* (С. 151).

Номінація *поле* естетизується також у генітивних метафорах — власне просторових (*далеч піль, пустеля піль*) та антропоморфних (*подих піль*). Пор.: *Теплий день кликав далеччю піль*,/ *Мріяв обрій в гарячій імлі* (С. 111); *Померлих піль пустельний подих*/ *Глухого вітру тропарі* (С. 111).

Для уродження степового краю Є. Маланюка «Україна — це простір, степова неозорість, це краса і сила вільного духом люду» (Т. Салига). Тому умотивованим є ядерний статус номінації *степ* у лексико-семантичному полі «простір», її особливе функціонально-семантичне навантаження в описах України.

Різноманітну оцінність *степу* як реалії національного простору вербалізують епітети:

- колірні — *чорний, жовтий, сивий*: *А Ти — байдужа і чужа* —/ *І чорний степ пішла шукати* (С. 119); *Де жовтий степ, плодюча осінь*,/ *Дзижчить гарячий синій воздух* (С. 475); *Де губиться шматками сивий степ* (С. 177);
- психологічного сприйняття — *дикий, спраглий, неситий, пустинний, дрімучий*: *Став на землю варяг*,/ *І загорілась відвага* —/ *Бористенського плеса обабіч* — на *дикий степ* (С. 165); *Ти, року Божого цього, господне літо*,/ *На спраглий степ хрестильну кров скропи* (С. 168); *І карою здригнеться спраглий степ* (С. 366); *З усіх сторін гудів голодних простір*,/ *Неситий степ стискав валами хвиль* (С. 568); *А степи твої знов — пустинні*,/ *Хіба тільки нові хрести* (С. 117); *А як же вгадать твоє ім'я*,/ *Що його десть шепочуть дрімучі дніпровські степи?* (С. 237).

У характерних прикметникових означеннях *половецький, припонтійський* відображений історико-культурний зміст реалії *степ*, пор.: *Де хмарами спинилось небо Під ярим полум'ям пожеж*,/ *Де простір — половецьким степом*,/ *Де дика далечінь — без меж* (С. 128); *І знову чарівне обличчя*/ *Закрис*

половецький степ (С. 116); *Мов на бандурі велетенській грає/ Співучим вітром припонтійський степ* (С. 140).

Водночас *степ* у Є. Маланюка — не статичний пасивний об'єкт художнього зображення. Його динамічність, наповненість рухом відбивають дієслівні метафори: *І знову степ пестить мої повіки* (С. 151); *Степ підвіся і втілювся в древній хаос* (С. 155); *А степ палає вічним суховієм* (С. 162); *Там, де степ під ралом затиха/ І болячкою пухнуть горби...* (С. 215).

Етнонаціональна практика осмислення *степу* як простору волі розгортається в асоціативний ряд *степ* — *воля*. Найвиразніше його репрезентує епітетна словосполучка *воля степова*: *В тім спів був і спогад про минуле,/ І давня спрага волі степової,/ І темний гнів нащадка, й виклик доли./ Й терпка нудьга, і запорізька лють* (С. 413).

Асоціація *степ* — *воля* умотивовує вживання номінації *степ* у пейзажних описах із мікрообразами *могила, козацькі могили, скитські баби*: *І на древнім, на скитським, на кров'ю залитім просторі/ Говорили могили, співали козацькі вітри* (С. 47); *І знову скитські баби і хрести* (С. 140). Крім відзначеного, метафори *говорили могили, співали козацькі вітри* додатково об'єктивують етнонаціональну традицію осмислення *степу* як місця, пов'язаного з багатьма знаковими для української історії подіями.

Уживання номінації *степ* у мовостилі Є. Маланюка пов'язано з осмисленням і показом не лише давніх, а й ближчих до автора за часом історичних подій. Зокрема, про це свідчать контексти, в яких образ *степу* репрезентовано в різнотипних структурах через сему 'війна', пор.: *Степ тремтів від залізного зойку війни./ Степ стогнав — гомін гулко котився гонями* (С. 154); *Мінилися слова і назви/ І там, де в степ вгризався бій,/ Він плугом гоїв чорні язви і переорював горби* (С. 222); *А степ, гарматами поораний./ Тремтить від крові і кісток* (С. 234); *Хай замість танку степова тачанка:/ Не жарт, коли у ній крилатий гарт* (С. 267). Мілітаризми *бій, війна, гармати, танк, кров, кістки* перебувають в одній асоціативно-метафоричній площині з номінацією *степ*, засвідчуючи ускладнення основного її просторового значення семами 'час', 'історія'.

Знаковим для опису національного простору в поезії Є. Маланюка є образ *море*.

Із відзначеною вище індивідуальною закономірністю образотворення у руслі накладання українських реалій на сюжети, образи, символіку античності пов'язане послідовне зіставлення, порівняння *моря* зі *степом*. Пор.: *Тут дідизна Стрибогова знову росте./ І у співі морців, і в плачі Ярославни/ Однаково звучать вони: море і степ* (С. 295); *Двоєдина державо стихій протилежних:/ Там — смарагдами трав, тут — сапфірами хвиль/ Володієш співзвучно в просторах безмежних,/ І покірливо гнуться — вода і ковиль* (С. 295).

В розглядуваній поезії образ *моря* майже безепітетний, його текстова репрезентація спирається на певні асоціативні константи — температурні (*студене*), колірні (*синій, блакитний, блакитно-сизий, блакить, малахіт*). Пор.: *А десь дзвенять блакиттю береги,/ Зростаючи в живучому просторі —* С. 291); *Ось широчінь блакитно-сиза,/ Морського вітру рівний спів.../ О моря материнські груди/ Під дружним малахітом хвиль!* (С. 293). У наведених поетичних фрагментах образи — носії семи 'колір' (*дзвенять блакиттю береги, широчінь блакитно-сиза, малахіт хвиль*) визначальні для візуально-пейзажних описів *моря*.

Основна модель персоніфікації образу *море* — генітивна метафора: *груди моря грають від снаги* (С. 291); *Над гаванню — блакить і дим,/ Варязький вітер, подих моря* (С. 298).

Знаковими для пейзажно-оцінного зображення *моря* у поезії Є. Маланюка є предикативні метафори *море спить, море хрипить, море змориться*: *Море спить і у сні лиш недужно та важко дише./ Низьке небо мовчить над безмежсям послушлих хвиль* (С. 295); *Хворе море хрипить...* (С. 295); *І з'явиться спасенна синь./ І шухне шал, і море змориться./ І неозора далечінь/ Свічадом тиші розпрозориться...* (С. 300).

Лексико-семантичне поле «простір» у поезії Є. Маланюка доповнює також номінація *небо* (*небосхил, обрій, овид, видноколо*).

Небесний простір автор сприймає насамперед через колірну ознаку, тому у розглядуваних поетичних контекстах часто спостерігаємо, крім традиційних епітетів-кологративів, також іменники *блакить, синь*: *Нитками золота прошита/ Блакить./*

Висока синь і золоті жита (С. 305); *Блакить* порожня — тільки простір/ Для бомбоносних літаків (С. 467); *А над тобою нежива блакить*,/ *Воздушних рік невідомі плеса...* (С. 580); *Лунко грають простори осінні*,/ *Летиться синь*, і став дзвенить, як скло (С. 432); *Засяє синню сіра вись* (С. 477); *У небі глибиніє древня синь*,/ *Внизу — прозора велетенська тінь*,/ *Від хмари, що жене південний вітер* (С. 175); *Ще день високий, ще трива/ Зеніт мелодії в блакиті* (С. 175).

Іменник *небо* та його контекстні синоніми — інтенсивно означувані одиниці у мовостилі поета. Відповідні художні означення — найрізноманітніші, вони репрезентують особливості авторського сприйняття:

- візуальні: *Тремтів золотий обрій* (С. 568); *Зорясте небо у вічність провалило* (С. 70); *Звичайний день. Чому така вірада*,/ *В цім обрії просторім і яснім?* (С. 257); *Глибоке небо, білі хмари/ Та плюскіт срібної води* (С. 409); *Розгорнутий обрій/ В пламенах полудня гоїдається тремтливо* (С. 239); *Осіння ніч кантясте видноколо*,/ *Мов чорний контур, в коло обвела...* (С. 580);
- психологічно-оцінні: *Вже закінчили жати жито*,/ *Голодні обрії*. Глибінь (С. 203); *Простори обрієм майнуть/ За близький зваблюючий обрій...* (С. 263); *І заходить ніч. І тьма Батієм/ Одягла непевний небосхил* (С. 352).

Негативне сприйняття *неба* вербалізують епітети *чуже*, *безоке*, *зимне*, *байдуже*, *важке*, *пусте*, *порожнє*, *скорботне*, *безбожне*: *Це нічого, що небо чуже, і чужа/ Далечінь віє в очі —/ Дивись* (С. 135); *Небо знову безоке і зимне* (С. 178); *У небі байдужім шрапельним намистом/ Простягаються вибухи матові* (С. 239); *Криваве лоно вод, важке скорботне небо*,/ *А вколо хлібороби міднолиці/ Висока синь і золоті жита* (С. 334); *Як віддати ?.../ Це лунке пусте, порожнє небо*,/ *Цю безбожну неживу блакить* (С. 470); *Безбожне небо повний келих кари/ Зливало на оселі і поля* (С. 471).

Зафіксовано також розгорнуті образні описи *неба*, ядром яких є мінітексти — генітивні метафори (*На вересень, на день, на даль/ Вже насувається пустеля —/ Важкого неба зимна стеля/ Та хмар мандрована вода* (С. 348); *І неба оксамит перлистий/ І голос вулиці дзвінкий* (С. 88); *Знов неба темний окса-*

мит/ Засипали осінні зорі (С. 108); *Вже на єдвабі неба осінь/ Гаптує золотом лазур* (С. 90) або ж дієслівні метафори (*Заплющивши повіки хмар,/ Забуло землю небо знову* (С. 93); *Заплющить небо хмари вії* (С. 106); *Небо летється над вами ласкаве/ І голубить вас леготом хвиль* (С. 409); *Тремтить в розплавах сонця обрій* (С. 371); *За сутінь западає овид* (С. 347).

Конкретно-чуттєве значення наведених метафор увиразнюють епітети та компаративні деталі. Вони свідчать про новаторське уживання поетоніма *небо*, яке автор переосмислює, апелюючи до понять, які формують загальнокультурний і концептуальний зміст цього мовного знака.

Структура лексико-семантичного поля «простір» у мовостилі Є. Маланюка загалом проектується на структуру одноіменного угруповання у національній поетичній мові. Діапазон семантико-естетичного розгортання номінацій природного простору (*земля, поле, степ, море, небо*) надзвичайно широкий, він засвідчує і традиційні, і новаторські засоби смислотворення, виявляє індивідуальні способи розвитку й збагачення словника у художньому зображенні національного простору.

Наталія Дащенко

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ ЛЮБОВ У ПОЕЗІЇ МАРІЇ МАТІОС

Мова української поезії відображає світогляд українця, закоріненого на емоційно-чуттєвому сприйманні й відтворенні зовнішнього і внутрішнього мікросвіту. Одним із центральних у ньому є поняття *любов*, яке у поетичній творчості М. Матіос індивідуально виражене і відзначене етнокультурною специфікою.

Письменницю літературознавці часто називають етнопсихоаналітиком, який звертається у своїй творчості до найпотаємніших сторін буття народу, постійно ставить запитання «Хто ми?», примушує думати і переживати. М. Матіос — автор поетичних збірок «З трави і листя» (1982), «Вогонь живиці» (1986), «Сад нетерпіння» (1994), «Десять дек морозної води»